

BİBLİYOGRAFYA

Bir Yugoslav Tarihçi :

HAMDİYA KREŞEVLÂKOVİÇ ve ESERİ

(1890 — 1959)

Bugünkü Federatif Yugoslavya'yı teşkil eden altı halk cumhuriyetinden birisi olan Bosna - Hersek'in idarî merkezi Sarayevo kasabası Osmanlı İmparatorluğu devrinin tipik bir Türk ve İslâm kasabasının bütün hususiyetlerini muhafaza edebilmiş olan nâdir Balkan şehirlerinden birisidir. Titiz bir itina ile muhafazasına dikkat edilen bu emsalsiz dekor içinde, bu devri tetkik için kurulmuş modern bir Şarkiyat Enstitüsü [*] ile, zengin arşiv malzemesi depoları, kütüphaneler ve pek enteresan bir şehir müzesi.. gibi tesisleri ve bilhassa bütün bu müesseseleri canlandıran iyi yetişmiş genç bir tarihçi neslinin teşkilâth çalışmaları, bugün bu şehri **Osmanlı İmparatorluğu devrine ait tarihî tetkiklerin belli başlı merkezlerinden biri** haline sokmuştur.

Bu kadar iyi organize edilmiş zengin bir kültür merkezinde tarihimize ilgili olarak yapılan araştırmaları yakından takip etmek lüzumu, bilhassa bizim gibi Osmanlı tarihinin daha ziyade sosyal ve ekonomik konularile alâkadar olanlar için, gün geçtikçe daha fazla hissedilmektedir. Umumiyetle aynı ilmi kaygularla aynı mevzular üzerinde ve ekseriya aynı malzemeyi kullanarak çalışan tarihçiler için, mevcut lisan müşküllerini yenerek, daha sıkı bir işbirliği imkânlarını aramak faydalı olacaktır.

Bu maksatla bugün burada okuyucularımıza tanıtmayı düşündüğümüz Sarayevo'lu tarihçi Hamdiya Kreşevlâkoviç, türlü bakımlardan alâkâma lâyık bir ilim adamıdır ve bugünkü genç tarihçi neslin öncülerinden biridir.

Bosna Müslümanları arasından yetişmiş olan bu dikkate şayan sima, memleketinin tarihî mevzuları üzerinde bir **amatör** olarak meşgul olmağa başlamış bulunmakla beraber, geniş kültürü ve sağlam

[*] Prof. Branislav Djurdjev'in idare ettiği *Orientalni Institut*.

kafasiyle bu sahanın en önemli mevzularını seçmesini ve büyük bir vuzuh ve emniyetle işlemesini bilmiştir.

Bu suretle, sistemler kurmak ve kendi tarihî görüşleri için izahlar aramaktan ziyade olayları bütün zenginliğiyle oldukları gibi tesis maksadiyle bir ömür boyunca sessiz - sadasız çalışmış olan bu mütevazı ve iddiasız tarihçinin eserine kıymet veren en büyük hususiyetler, fikrimizce, şunlardır :

1) Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki Bosna - Hersek bölgesinin sosyal ve ekonomik hayatını ilgilendiren meselelerini ön plânda ele almış ve devrin teşkilât ve müesseseleri ile âbidelerini de bu maksatla tetkik etmiştir.

İktisadî nizam ve teşkilât ile müesseselerin tarihi ise, bütün bir devrin ve geniş bir bölgenin müşterek ve karakteristik taraflarını meydana koyduğundan, eseri mahallî bir tarihçiliğin dar ve kısır kadroları dışında ayrı bir önem taşımaktadır.

2) Osmanlı devrinin şer'î mahkeme sicilleri, vakfiyeler ve esnaf defterleri.. gibi orijinal vesikaları ile diğer yazma eserlerden faydalanıldığı için, bu devrin iktisadî ve içtimâî mevzuları zengin bir muhtevâ kazanmıştır.

Sarayevolu tarihçinin eski devri iyi tanıyan nesillerle sıkı bir iribat halinde bulunması ve ele aldığı mevzular hakkındaki şifahî tradisyonu iyi bilmesi dolayısıyla, bu şehrin çarşı ve pazar hayatı ve esnaf teşkilâtı.. gibi tarihî meseleleri salâhiyetle tetkike müsait bir durumda bulunması da, kendisine büyük bir üstünlük temin etmiştir. Kreşevlâkoviç'in mühim hizmetlerinden birisinin de bu dağınık şifahî an'aneyi toplayıp bugünkü genç tarihçiler nesline bütün canlılığıyla intikal ettirebilmiş bulunması olsa gerektir.

Bu etüdün sonuna eklenmiş olan kısa bibliyografya cedveli, bu tarihçinin meşgul olduğu mevzuların mahiyet ve çeşitleri hakkında bir fikir vermektedir. Ciddî bir ilim adamı haysiyeti ve yorulmak bilmeyen bir alâka ve gayretle hazırladığı muhtelif eserler arasında biz bugün burada yalnız birini, bibliyografya cedvelinde 24 numarada kayıtlı bulunan ve bu mevzua dair daha evvel yapmış olduğu neşriyatın yeni ilâvelerle zenginleştirilmiş yeni bir tab'ını teşkil eden «Eski Sarayevoda Esnaf ve San'atlar» isimli son ve büyük etüdlерinden birisini biraz tafsilâtlı bir şekilde tanıtmayı faydalı bulmaktayız.

Bu eser; Kreşevlâkoviç'in, Bosna - Hersek'in siyasi tarihi ile ilgili diğer etüdleri, Bosna'lı devlet adamları, tarihçi ve edibleri hakkındaki

monografyaları ve Türk devri âbideleri hakkındaki diğer mühim tetkikleri yanında, **bizim için hususî bir alâka mevzuudur :**

Malûm olduğu üzere Osmanlı İmparatorluğunun şehir hayatı, esnaf teşkilâtı, türlü san'at erbabının hayat şartları, devrin teknik imkânları, çarşı ve pazar nizamları.. ilâh. hakkında **vesikalara dayanan, müspet ve kâfi derecede tafsilâtli etüdler pek azdır** ve elde mevcut malûm vesikaların mahiyeti ile adetlerinin azlığı da bu hususta meydana konacak bilgilerin kıymetini son derecede arttırmaktadır.

Bu sebeple, Kreşevlâkoviç'in Osmanlı devrinde mühim bir idarî ve ticarî merkez olan **Sarayevo kasabesindeki esnaf teşkilâtı ve iktisadî hayat** hakkında verdiği zengin malûmat, şüphesiz, aynı devirdeki İstanbul, Edirne, Bursa, Ankara, Manisa, Serez.. gibi belli başlı diğer şehirler hakkında elimizde mevcut mahdut bilgileri geniş ölçüde zenginleştirip tamamlamaktadır.

Bu sebeple, mesai arkadaşlarımızdan İsmail Eren'in bahis mevzuu eserden çıkarıp aşağıda neşretmiş olduğu **geniş hülâsalar**, bizim gibi eseri Sırpça aslından okumak imkânına sahip olmıyan tarihçiler için büyük bir hizmet teşkil edecek ve bu eserin hazırlanmasında kullanılan tarihî malzemenin kıymeti üzerine dikkati çekerek onların yeniden ele alınıp daha yakından tetkikini teşvik edecektir.

1958 yılının sonbaharında Yugoslavya'da yaptığımız bir tetkik gezisi esnasında kendisini evinde ziyaret ederek saatlerce konuşmak fırsatını bulduğumuz bu çok enteresan ve sempatik tarihçinin hâtırasını burada derin bir saygı ile anarken Osmanlı İmparatorluğu tarihinin büyük mevzularından bazılarının aydınlatılması için yaptığı çalışmalarından dolayı Türk tarihçilerinin eserine karşı duyduğu minnettarlıkları belirtir ve onun temiz ruhu için Hak'kın sonsuz Rahmet'ini dilerim.

Ö. Barkan

* * *

Bosna'lı tarihçi Hamdiya Kreşevlâkoviç'e göre, Sarayevo tamamıyla Osmanlı devrinde teşekkül etmiş bir kasabadır. Gerçi, daha evvel bu bölgede Vrhbosna adlı küçük bir meskûn yer mevcuttu. Fakat asıl Sarayevo, bölgenin (birincisinde 1415 tarihinde, ikinci ve son defasında ise 1435 de) Türklerin fetihlerinden sonra bu uçlardaki Sancak Beyi İsâ Bey' (İshak-zâde)in yaptırdığı saray, cami, köprü, su yolu, hamam, kervansaray, misafirhane, çarşı ve değirmen.. gibi tesislerle ovada, Sancak Beyinin sarayının bulunduğu semtte, Sarayova (Sarayevo) namı altında kurulmuştur.

1462 - 1553 yılları arasında Bosna Sancak Beylerinin ikamet ettikleri idari ve askeri bir merkez olan bu kasaba, bilhassa Gazi Husrev Beğ'in yaptırdığı yeni tesislerle büsbütün büyüyerek kültür, sanat ve ticaret bakımından mühim gelişmelere sahne olmuştur. Bu inkişafın belli başlı âmilleri arasında geniş ve zengin Osmanlı İmparatorluğu ülkeleriyle yeni iktisadî münasebetlerin kurulmuş olmasının ve Türk ordusunun teçhiz ve iaşe ihtiyaçlarının tesiri büyük olmuştur.

Bu suretle 1554 yıllarına doğru tamamiyle teşekkül etmiş bir halde bulunan Sarayevo sınaî ve ticarî sitesinin teşkilât ve tesislerine, çarşı ve binaların topografyasına, muhtelif esnaf zümrelerine, dükânların şekline, ölçülerine ait verilen malûmatın zenginliği müellifin bu sahadaki bilgisinin genişliğini isbat etmektedir :

Müellife göre, 1551 yılına kadar Sarayevo'da üç bezâzistan inşa edilmiş bulunuyordu: İsâ Bey-zâde Mehmet Beyin, Gazi Husrev Beyin ve Sadriâzam Rüstem Paşanın bezâzistânları. Bu sonuncusu, daha fazla Bursa'dan gelen, ipek ve ipekli dokumaların satıldığı yer olmak itibariyle, Bursa bezâzistânı ismiyle anılmakta idi. Ayrıca, Türk mimarî tarzına göre bir avlu etrafında aynı çatı altında ve bir medhalli olarak inşa edilen ve «dâire» tâbir edilen ticarî mağaza grupları ve tüccar kervanlarını hayvanları ve yükleriyle birlikte misafir edecek büyüklükte hanlar ve kervansaraylar mevcuttu. Evliyâ Çelebi'ye göre 1659 yılında Sarayevo'da da 23 han mevcuttu. Müellifin tetkiklerine göre, 1878 yılında bu hanların adedi 50 yi bulmuştu ve içlerinde 2640 adam ve 1262 at barınabilmekte idi (s. 23).

Müellifin tahkikatına nazaran, bu bölgeye ait **tahrir defterlerinin** en eskisi olarak elde bulunan 1489 tarihli defterde Sarayevo kasabası halkının meslekleri arasında 17 san'at kolunun mevcudiyeti tespit edilmiştir. Fakat, defterde ismi geçen diğer bazı san'at şubelerinin daha mevcut bulunması da lâzımdır. Nitekim, bu tarihte şehirde hamam ve değirmen.. gibi tesisler mevcut bulunduğu halde, hamamcı ve değirmenci.. gibi san'atkârların kaydedilmemiş olması ise, müellif tarafından bu defterdeki meslek kayıtlarının tamam olmadığına bir delil olarak gösterilmiştir.

30 - 40 sene sonra yapılmış olan diğer tahrirlerde tespit edilmiş olan meslek sayıları ise, bir hayli artmış bulunmaktadır. Bu defterlerde yeni olarak görülen meslek isimleri arasından tüfekçi, çilingir, kuyumcu, arakiyeci ve kumaş boyayıcılarla mûtaf ve sâgrıcıları bilhassa kaydetmek lâzımgelir. Aynı mesleklere 1555/57 senelerine ait mahkeme sicillerinde de rastlandığı gibi bu sicillerde yeni olarak ay-

rica şu meslekler de kayıtlıdır: bıçakçı, mücellit, kürkçü, kolçakçı, se-merci, mumcu, sabuncu, na'lnncı ve kazzâz.

1557 - 1620 tarihleri arasındaki vesikalarda ise, bıçakçılar yanın-da küreciler ve zilci ve kantarcılar, kuyumcular yanında saatçılar, çiz-meciler yanında papuççular, hallaçlar yanında yorgancılar, tüfekçiler yanında fişekçiler zikredildiği gibi; müstakil olarak abacı, tarakçı ve nakkaşlara da tesadüf edilmektedir. 16 ncı asrın sonlarına doğru kah-venin zuhuru ile kahveciler, tütün içmenin taammümü ile tütün kıyı-cıları ve tüccari, lüleci ve çubukçular; 1565 yılından itibaren de mey-haneciler zuhur etmiştir (s. 45 - 46).

19 uncu asırda tenekeçiler, 1851 de kunduracılar, 1866 da ise Türk devrinin son san'atçısı olan tipograflara tesadüf edilmektedir. Böylelikle 1866 yılında Sarayova'da 70 kadar muhtelif san'at olup bu san'atkârların 400 çeşit eşya imal ettikleri müellif tarafından tespit edilmiştir (s. 46).

Bu san'atçılardan bir kısmı, bilhassa kazancı, kürekçiler ile bir dereceye kadar çizmeciler, bütün memleketin ihtiyaçlarını karşılaya-cak derecede istihsal yaptıktan başka, mamûlleri harice de göndere-bilecek bir şekilde teşkilâtlanmış bulunmakta idiler.

Müellife göre, Sarayevo esnafı umumiyet itibariyle günlük ka-zanç için çalışan küçük atölye sahibi kimselerdi. Fakat bunların için-den, hayır işleri için vakıf tesis edecek kadar zengin olanlar da gö-rülmüştür. Yine müellife göre, yavaş yavaş san'atkârlığı bırakıp tüc-car sınıfı arasına geçecek şekilde zenginleşen esnaf takımı da vardı.

Sarayevo tüccarları arasında yerli Müslüman, Hıristiyan ve Ya-hudilerden başka, az sayıda olmak üzere ecnebiler de mevcuttu. Bu yabancılar arasında bidayette Dubrovník'lileri ve bazı İtalyanları; 19 uncu asırdan itibaren ise, Fransız ve Almanları saymak mümkün-dür. Yerli tüccarlar arasında Üsküp, Selânik, İstanbul.. gibi uzak şe-hirlere veya Dubrovník, İsplit, Venedik, Ankona gibi yabancı mem-leketlere ve 19 uncu asırdan itibaren ise Triyeste, Zağrep, Viyana, Peşte, Paris ve hattâ Londra'ya gidenler vardı (s. 46).

Belli başlı yerli ticaret metalleri arasında bakır kablur, deri ve deri mamûlleri, Kreşevo, Vareş ve Foynitsa'da yapılan demir eşya, kebe, çeşitli kıl mamûlleri, zahire, un, yün, kürk, balmumu, bal ve yağ bulunmakta idi. İthal edilen mallar arasında ise, kahve, şeker, pirinç, baharat, afyon, tütün, enfiye, çuha, ipek ve pamuk mensucat, urgan, kitap, kâğıt, cam, ayna, gözlük, kadeh, bakır tel, nişadır, ke-reste vesaire sayılabilir.

I

BOSNA'DAKİ ESNAF CEMİYETLERİ

Orta Çağda Garpta ve Şarkta büyük merkezlerde san'atçı ve tüccarların korporasyon şeklinde kurdukları **meslekî teşekküllerin** benzerlerini Sarayevo, Mostar, Banyaluka ve Travnik. gibi Bosna-Hersek kasabalarında da bulmaktayız. Bu suretle, aynı veya benzeri san'atları icra eden ustalar, müstakil bir «esnaf» teşkilâtı içinde birleşmektedirler. Kazancı esnafına hem kazancılar, hem de kalaycılar dahildi. Doğramacı, dülgere, taşçı ve keresteciler bir tek inşaat ustaları «esnâf» sayılıyorlar; demirci, çilingir, nalçacı, kılıççı, bıçakçı, tüfenkçi, kantarcı ve zilciler de müstakil bir derneğe sahip bulunuyorlardı. Bununla beraber, müşterek tek bir «esnâf» teşekkülüne dahil buldukları halde, bu zümrelerden her biri diğerinin iş sahası üzerindeki inhisar ve imtiyazına tecavüz edemiyordu. Meselâ, çizmecici ve papuççular bir tek «esnâf» teşekkülüne mensup bulunmalarına ve aynı malzeme ve âletleri kullanmalarına rağmen, bir çizmecinin papuç imal etmesine hiçbir zaman müsaade edilmemişti. Bir doğramacının imal ettiği eşyanın bir dövenci tarafından imal edilmesi de caiz görülmezdi (s. 47).

Müellife göre, 1524 ve 1538 tarihli kayıtlarda bir **Terzibaşı** veya hut **Terzi Kâhyası'nın** zikri geçtiğine göre, Sarayova'daki esnaf teşkilâtının 16 ncı asrın başlangıcından beri mevcut bulunduğu iddia edilebilir.

II

«ESNAF» TEŞEKKÜLLERİNİN SİYASİ GÜÇLERİ

Müellif bu konuda, bahis mevzuu esnaf teşkilâtının, bilhassa Viyana seferinden ve Bosna'daki idarî merkezin 1699 dan sonra Sarayevodan Travnik'e naklinden sonra ve **merkezî idarenin kuvvet ve nüfuzunu eskisi kadar kuvvetle hissettirmediği zamanlarda** siyasi otoritesini çok arttırdığını ve hattâ **oligarşik bir esnaf cumhuriyeti** taslağının bu şehirlerin idaresine hâkim bulunduğunu gösterecek şekilde merkezî otoritenin emirlerine karşı mukavemet gösterildiğini kaydetmektedir (s. 48). Askerî sınıftan bir çok imtiyazlı kimselerin esnaf arasına karışmış olmasının da bu teşekküllerin kuvvetini arttırmış bulunduğu da işaret edilmiştir.

Müellife göre, Bosna'da «esnaf» ismi verilen bu meslekî teşekküllerin reis ve idarecilerinin nüfuzu çok büyüktü: Hükümetin emir ve fermanları ancak bu ileri gelenler marifetiyle halka duyurulur ve icraları imkânları bulunurdu. Aynı suretle, İstanbul'dan gelen bir fermana veya vilâyet merkezi Travnik'den gönderilen bir **buyurultu**'ya veya Sarayevo Mollasının haksız hükümlerine karşı, **protesto gösterisi mahiyetinde olmak üzere, «esnaf» reislerinin çarşığı kapattığı ve halkı içtimaa dâvet ettiği** çok görülmüştü.

Bu gibi nümayişlerin bazan çok ciddi ve vahim şekiller almış olan bir isyan hareketinin hazırlık safhasını teşkil ettiği vakidi. Meselâ, 1681 yılında Sarayevo'da bu suretle galeyan haline gelen halk, mahkemeye hücum ile kadı ve nâibini fecî bir şekilde öldürmüştü. Bu hâdiseyi yerinde tahkik ve icap eden kararları almak üzere İstanbul'dan gönderilmiş olan bir komiser, bu isyan hareketinin elebaşlarından 19 kişiyi idam ve 6 sını ise sürgüne mahkûm etti. Ayrıca, Sarayevo'lulara 250 kese para cezası kesildiği gibi, diğer muhtelif masraflar için de aynı şehir halkı 25 kese ödemeye mecbur tutuldu (s. 48).

Müellif, bu arada 1746 - 1756 yılları arasında vukubulan iç harbin hazin günlerini, 1820 - 1822 yılları arasındaki Celâl Paşa hâkimiyetinin korkunç günlerini, İkinci Sultan Mahmut Islahatına karşı vukubulan fesat günlerini, yeniçeri ocağının ilgası ve Abdurrahman Paşa'nın 1826 - 27 deki müthiş katliâmını, 1831 - 32 de Hüseyin Kaptan Gradaşçeviç hareketini Sarayevo esnaflarının iştirakine de atfetmektedir.

Hamdiya Kreşevlâkoviç'in tetkik ettiği esnaf defterlerine göre, Sarayevo'da muhtelif san'at şubelerinden Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Musevi her dinden ustaların mevcut bulunduğu ve ayrı dinden olan insanların aynı «esnaf» teşkilâtı içinde yanyana yaşadıkları anlaşılmaktadır. Kuyumcular için durum böyle idi. Dikkate şayan olarak bazı din mensuplarının muayyen bazı san'atlara rağbet göstermemiş olmaları mümkündür. Meselâ, demirciler içinde Musevi ve kazzazlar içinde ise Katolik yoktu. 16. asırda kürkçü esnafı arasında Müslümanlar da mevcut olduğu halde, 18 inci asırdan itibaren kürkçülük tamamıyla Hıristiyanların elinde kalmıştı. 17 nci ve 18 inci asırlara ait vesikalardan Ortodokslar arasında kürkçü, fırıncı, demirci, inşaat ustası, semerci, sabuncu, terzi ve kuyumcu, meyhaneci ve kebeci ile az sayıda berber, değirmenci, aşçı mevcuttu. 1788 de yazılmış olan bir **kefilleme** defterinde de tüfenkçi, camcı, celeb, boyacı Ortodoks san'atçılar kayıtlı bulunuyordu.

Müellife göre, her san'at zümresi içinde ayrı dine mensup ustaların müstakil «esnaf» teşkilâtı kurdukları kabul edilemez. Dinî مراسم ve pîrlerini tes'it usulleri ayrı olması, teşkilâtlarının da ayrı olmasını icabettirmez (s. 49).

Muayyen bir devirde çeşitli esnaf zümrelerinin sayılarını gösterecek rakamlar tablosuna gelince; aynı tarihte mevcut san'atçı mevcudunu göstermeğe yarayacak umumî bir tahrir defteri maalesef bulunamamıştır. 1848 yılına ve yalnız Müslümanlara ait kısmî bir tahrir defterinde ise, ancak 25 esnafa mensup 1596 san'atçı ve tüccarın ismi kayıtlıdır ve bu kayıtlara 20 yaşından küçük Müslüman şakirdler ve kalfalarla, fırıncı, kürkçü, semerci, inşaatçı ve kahveciler ise dahil değildir (s. 50) [1].

III

ESNAFIN İDARE HEY'ETLERİ VE LONCA

Her bir «esnaf» teşekkülünün bir idare hey'eti mevcuttu. Bu hey'etin başında ise, daima Müslümanlar arasından seçilmekte olan, bir **Kâhya** bulunurdu. Kâhya, cemiyeti bil'fiil idare eder, temsil ettiği grubun nizamlarını ve menfaatlerini korur, devletle esnaf arasında mutavassit rolünü görürdü.

[1] Böyle bir esnaf tahririnin yapılmasına sebep olan ahval ve şartlar, bahis mevzuu esnaf tahririnin mahiyetini olduğu kadar, müellifin yukarıda bahsettiği halk mukavemet hareketlerinin sebep ve neticelerini açıklamak bakımından da enteresan oldukları için kısaca aşağıya nakledilmiştir :

7/6/1848 tarihinde Bosna Valisi Mehmet Tahir Paşa, o sıralarda Avusturya, Macaristan ve Hırvatistan'da mevcut buhranlı vaziyetin sirayetine karşı alınacak ihtiyat tedbirleri arasında Sarayevo halkından 100 yük buğday, 500 yük arpa ve 1700 ihtiyat askeri toplanmasını emretmişti. Kendilerine yükletilmiş olan bu ağır tekâlif'in ödenme imkânlarını müzakere eden şehir halkı, zahire teminini kabul etmekle beraber, ciddi bir tehlike olmadığı halde, ihtiyatî bir tedbir olarak toplanması istenen askerin miktarını çok buldu ve *çarşını kapatmak* suretiyle tekâlif'in ağırlığına karşı protesto etmek istedi. Fakat, Tahir Paşa, Nizam askeri ile birlikte gelerek bu isyankâr hareketi bastırmış, hareketin elebaşlarından 25 ini Girid adasında Hanya şehrine sürmüş ve avdetinden sonra Sarayevo'da tekrar isyan zuhuruna mâni olmak için, bütün Müslüman san'atçı ve tüccarı *birbirine kefil olarak* bir deftere kaydettirmişti. *Padişahın sadık tebaası oldukları* mülâhazasıyla gayrimüslim san'atçılar bu kefilleme usulünün dışında bırakıldığından bahis mevzuu *Kefilleme defteri* bu tarihte Sarayevo kasabasında mevcut esnafın tam bir listesini vermekte idi.

Bazı esnaflarda kâhya ünvanı, temsil ettiği san'atın adına bir «Başı» kelimesi ilâvesiyle Ekmekçibaşı, Bakkaibaşı, Mumcubaşı.. şekline sokulmuş bulunurdu.

Kâhyalık sıfat ve salâhiyetlerinin bazan bir Padişah fermanı ile tasdik edilmiş olduğu görülmektedir. Esnaf tarafından seçildiklerine dair elimizde sarıh bir malûmat bulunmayan Kürkçübaşılardan ise, Kadı'nın teklifi üzerine ve Sultan berâtı ile tayin edilmekte oldukları tespit edilmiştir. Diğer bazı mühim san'at kolları için de aynı usulün tatbik edilmiş olması muhtemeldir.

Yalnız çok defa bu tâyinlerin veya dışarıdan yapılacak müdahalelerle kâhya değiştirmelerinin esnaf tarafından da kabul edilmesi lâzım gelmektedir.

Meselâ, Sarayevoda kadısı, 9 Safer 1186 tarihinde Ekmekçibaşı Mustafa'yı azl ile yerine Osmanzâde'yi tâyin etmiş ve bu tâyin için İstanbul'dan kendisine berât verilmesini istemişti. Fakat, esnaf ile istişare edilmeden yapılan bu tâyin keyfiyeti devletçe kabul edilmiş, bilâkis istenilen berât tekrar eski kâhya Mustafa adına gönderilmişti.

Harb zamanlarında veya ihtilâl ve karışıklık sıralarında esnaf cemimleri devlet için büyük bir ehemmiyet arzettiğinden kontrol ve müdahaleler arttırılırdı. Meselâ, 1848 ihtilâllerinin ortaya koyduğu buharanlı vaziyet dolayısıyla, 13 Şevval 1262 tarihli bir **buyurultu**'su ile Mehmet Tahir Paşa, Osman Ağa namında birini re'sen hancı esnafı kâhyalığına tâyin etmiş ve bu hareketini izah için de memlekette âsâ-yiş ve nizamı ihlâl ile ahali arasında huzursuzluk yaratan bazı şahısların kâhya olarak seçildiklerinin görüldüğünü, bu halin Sultanın iradesine mugayir olması dolayısıyla, devletin müsaadesi olmaksızın kâhya tâyin ve azlının bundan böyle esnaflara menedildiğini kaydetmiştir (s. 51).

Yine aynı emre nazaran, kendi kâhyasının idare tarafından memnun olmayan esnafın da vaziyeti hükûmete haber verip tahkikat açılmasını istemesi ve ancak tahkikat neticesinde ortaya sürülmüş olan iddiaların aslı çıktığı takdirde, yeni kâhyanın, yine esnafın ileri gelenlerinin fikri alınmak şartıyla Vezirin bir buyurultusu ile tâyin edilebileceği anlaşılmaktadır. Bu sırada kâhyalardan devletin menfaatlerini gözönünde bulunduracaklarına dair yazılı bir teminat da alınacaktır. Bu kararlar, 1851 yılında esnaf teşkilâtı resmen ilga edilinceye kadar, tatbik edilmiştir.

Müellifin kaydettiği aşağıdaki bir misal de, çizmecî esnafı için den bir zümrenin kâhyalarının kendi hak ve menfaatlerine aykırı dü-

şen bazı icraatını nasıl ve hangi yollardan protesto edip haklı çıktıklarını göstermektedir :

Gerçekten, dükkânları olmadığı için, evlerinde çalışıp imal ettikleri mallarını hanlara götürüp ecnebî tüccarlara satmakla geçinen bir kısım fakir çizmecileri, o sırada Çizmeciler Kâhyası olan Mustafa Halife'nin, bu nevi satışları yasak eden kararları müşkül bir duruma sokmuştu. Bu vaziyet karşısında zarar gören çizmeciler, Kadı'ya müracaat ederek kâhyanın bu hareketinin eski âdetlere aykırı olduğundan ve ayrıca kâhyanın fakirlerin mallarını hakikî pahasından daha ucuza alabilmeleri için kavafllarla anlaşmış olduğunu da ileri sürmüşler. Kadı, bu fakir çizmecilerin iddialarının doğru olduğunu itimada şayan kimselerden öğrendiği zaman, kâhyayı eski âdetlere uymayan bu kabil icraattan meneder ve birkaç gün sonra emrinin yerine getirilmediğini görmesi üzerine de vaziyeti tafsilâtiyle İstanbul'a yazarak oradan bir ferman gönderilmesini temin etmişti (s. 52) [2].

Kâhyadan sonra esnaf teşekküllerinin itibarlı diğer bir şahsiyeti de Kalfabaşı idi. Hattâ kazzâz ve saraçlar gibi bazı esnaflarda kalfabaşı kâhyadan daha fazla mühimdi. Kalfabaşları iş yerlerini teftiş ederek imalâtın usulüne uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığını kontrol ederlerdi. Büyük esnaf gezilerini, ziyafet ve ziyaretleri tertip ve idare eden de kalfaşılardı.

Yiğitbaşı, Ustabaşı, Çavuş, Bayraktar ve Duacı.. gibi görevlileri de bu esnaf teşekküllerinin idare kadroları içinde Sarayevo'da da görmekteyiz.

Kâhya ve diğer adı geçen görevlilerle san'atın ileri gelenleri cemiyetin idare heyetini teşkil etmekte idi. Heyetin toplanıp müzakerelerini yaptığı yere ve bazan da heyetin kendisine **lonca** denilmekte idi. Lonca'daki müzakerele katılmak ve müzakerelede rey sahibi olmak

[2] Burada bir kısım fakir ustaların evlerinde imal ettikleri mallarını serbest bir şekilde doğrudan doğruya tüccara satma hürriyetleri lehine yapılan bir müdahalenin, kitabın 67 inci sahifesinde zikredilmiş olan diğer bir misalde aksi istikamette kullanıldığı tespit edilmiştir.

Şöyle ki, bir çok ipekçi kalfaları ile bu san'ata mensup olmıyan bazı şahısların, ipek tüccarlarından doğrudan doğruya ipek alıp işlemeleri, esnaf âdetlerine aykırı olduğu gibi, türlü hileli yollarla malların evsafının bozulmasına sebep olduğu iddiasıyla, bundan böyle bu gibilerin *ancak dükkân sahibi ustalar vasıtasıyla ipek temin edebileceği ve imal ettikleri malları da yine aynı ustalara satmağa mecbur tutulması lâzım geleceği* ileri sürülmüş ve Sarayevo Kadısı bu gibi mülâhazalarla, san'atçılar arasında zuhur eden ihtilâfa devlet otoritesinin müdahalesini istemiştir.

ancak ustalara aittir. Kalfalar müzakerelerde seyirci olarak bulunabilir ve ancak bazı seçimlere iştirak ederlerdi (s. 55).

Ahi Baba. Osmanlı İmparatorluğundaki bütün dabbaklar Kırşehir'deki **Ahi Evren** tekkesinin şeyhine tâbi bulunuyordu. 1520 yılından evvel Osmanlı sultanlarından birisi bu tekke şeyhlerini bu şekilde bütün dabbakları murakabe etmek ve icabında her dabbak derneğine **Ahi Baba** namıyla vekiller tayin etmek hakkını bahşetmiş bulunuyordu. Bu sebeple şeyhlerin kendileri veya mümessilleri vakit vakit ülkenin bütün şehir ve kasabalarını dolaşarak dabbakları ve bu arada diğer esnaf cemiyetlerini ziyaret ederek şahsî namına haklar ve hediyeler toplardı.

Pek emin olmıyan bir rivayete göre, Kırşehir'deki şeyhler veya mümessilleri 30 yılda bir Sarayevo'yu ziyaret ederdi. Bu münasebetle dabbaklar Ahi Babalarını uzaklardan merasimle istikbal ederlerdi. Gelen şeyh, esnaf arasındaki bazı dâvalara bakar ve bilhassa kalfa ve ustaların peştemal kuşanma merasimini idare ederdi. Daha evvel vekilleri tarafından ustalık veya kalfalık pâyesi verilmiş olanların da bu vesile ile vaziyetleri teyid ve tasdik edilmiş olurdu.

Ahi Baba, Bosna - Hersek'i son defa olarak 1888 - 1889 yıllarında ziyaret etmiştir. Bu defa Kırşehir tekkesi şeyhi olan Mustafa Şükrü bizzat gelmiş, kuşanma tecdidini ve esnaf arasındaki ihtilâfların halli gibi vazifelerini yapmış ve Sarayevo için son Ahi Baba vekilini de seçerek eline 23 Rebiülâhîr 1306 (27/12/1888) tarihli bir icazetname de vermişti.

Bu Ahi Babaların ve vekillerinin esnaftan topladıkları çeşitli haklar mevcuttu ve bir hayli yekûn tutuyordu. 1120 yılı Şabanının ortalarına doğru Sarayevo mahkemesi tarafından verilmiş bir hüccetten anlaşıldığına göre, zamanın Ahi Babasının dabbaklardan âdete muğayir fazla haklar istediği tespit edilmiştir.

IV

ESNAFIN NİZAMNAMESİ (Statüleri)

Dabbakların yazılı nizamnameleri, yâni **şecere** veyahut **pîrnâmeleri** mevcuttu. Diğer esnafın ise, yazılı olmamalarına rağmen, zamanla kökleşmiş muayyen âdetleri mevcuttu. Görenek şeklinde nesilden nesile intikal eden bu kaideleri herkesin iyi tanınması ve tatbik etmesi lâzım geliyordu. Her meslekte çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan us-

talâha terfi için zarurî görülen müddetin âzamî ve asgarî hadleri tâyin edilmişti. İdare heyetinin seçimi, salâhiyet ve vazifeleri, cezaların derecesi ve infâzî şekli, usta - kalfa ve çırak münasebetleri bu gibi âdetlere göre âyarlanırdı.

Cezalara kâhya, bazan da lonca heyeti hükmederdi. Falaka, 3-15 gün kadar muvakkat bir zaman için veya devamlı olarak dükkânın kapatılması, ustayı kalfahğa tenzil belli başlı cezalar arasında idi. Bed-duâ da çok ağır cezalardan biri idi. Böyle bir cezaya lâyük görülen ustanın dükkânına ustalar toplu bir halde giderler ve içlerinden birinin ettiği bed-duâları diğerleri «âmîn» sesleriyle tasdik ederlerdi. O zamanki itikatlara göre, bu şekilde lânetlenen bir ustanın işi bir daha düzelmezdi.

Esnaf kendi aralarında zuhur eden ihtilâfları ekseriya san'at büyüklerinin müdahale ve hakemliği ile halletmeyi tercih ederler, mecbur kalmadıkça devlet otoritesine müracaat etmezlerdi.

Tetkik mevzuumuz kitapta Sarayevo **esnafından büyük bir kısmının yeniçerilerden teşekkül ettiği**ne ve bu halin sebep ve neticelerine dair de kıymetli malûmat mevcuttur.

Daha ziyade son zamanlara ait bulunan ve harb bölgelerine yakın bir memleketi alâkadar etmesi lâzım gelen bu müşahedelere göre; sulh zamanında kendi işleriyle meşgul olan bu asker - san'atçılar, harb zamanı gelince dükkânlarını kapatıp gittikleri için çarşı ıssızlaşmıştı. Kendilerine devlet tarafından ödenen maaşların azlığı ve intizamsızlığı onları böyle bir san'atle meşgul olmağa mecbur etmiş; Ocağın himayesine sığınmış bir asker olmaları ise, **şehir nizamlarının ve esnaf âdetlerinin kendilerine hakkiyle tatbikini güçleştirdiği için, çok defa bir karışıklık âmili haline gelmelerine sebep olmuştu.**

Müellifin tetkik ettiği esnaf defterlerine göre, esnaf zümrelerinden herbiri askerî bir kıt'a halinde teşkilâtlandırılmıştı. Meselâ, 1823 (1238) yılına ait olan bir saraç esnafı defterinde kayıtlı bulunan 1140 şahsın bir **Alaybeyi'nin** kumandasında 1 baş yüzbaşı ile 10 yüzbaşı ve lüzumu kadar bölükbaşı ve çavuş ile ayrıca bir bayraktar ve duâcı da mevcuttu (s. 63).

Müellife göre, diğer kaynaklarda dabbak, kazzaz, haffaf ve çizmeci esnafları için de alay beylerinin ve diğer subay kadrosu mensuplarının isimlerinin geçmekte olduğuna göre, bu esnafın da müstakil birer askerî birlik halinde teşkilâtlandırılmış bulunduğu, muhakkaktır.

Hıristiyan ve Musevî san'atçıların askerî hizmetlerden affedilmiş olmalarına mukabil, askerî mühimmat nakliyatının icabettirdiği mas-

raflara iştirake mecbur tutuldukları anlaşılmaktadır. Bu yük'ün tevziinde üçte bir hissenin Musevîlere, geriye kalanın da Ortodoks veya Katolik Hristiyanlara ait olduğu görülmüştür.

Sarayevo esnaf teşkilâtı nizamı içinde çırak ve kalfanın yetiştirilmesine, âzanın hak ve vazifeleriyle mertebeler arasındaki münasebetlerin mahiyetine ait tetkik ettiğimiz kitapta bir hayli enteresan malûmat vardır :

Müellifin tetkik ettiği bir yazma esere göre, çırakların san'ate kat'î olarak kabulünden evvel kırk gün içinde türlü yollarla tecrübe edilmesi icabederdi (s. 63). San'at öğrenme müddeti ise 1000 gün olarak tespit edilmişti. Usta, çırağına san'atin inceliklerinden, din ve ahlâk kaidelerinden başka, **beş sır** daha öğretmek mecburiyetinde idi ki bunlar, peştemal kuşanma merasiminde ve ileride kendisini başka bir şehirdeki san'atçılara tanıtmak için de lâzımdı. Çünkü, gittiği şehrin esnaf loncasınca ancak bu soruları doğru olarak cevaplandırmağa muvaffak olan san'atçıya bir iş verilmesi icabediyordu (s. 64).

Çırak, dükkândaki vazifelerinden başka, ustanın evinin bazı işlerini de yapmak mecburiyetinde idi. Bu haklarını, bazı usta karılarının fena kullandıkları olurdu. Fakat, çıraklarını kendi çocuklarından iyi bakan karı ve kocalar da vardı.

Ustaların birbirinin çıraklarını almaları yasaktı. Hac'ca gitmek gibi uzunca bir müddet seyahati icap ettiren hallerde çırağını, san'at öğrenmeğe devam edebilmesi için başka bir ustaya emanet eden ve hattâ İstanbul'a götürüp orada bırakan ustalar görülüyordu (s. 64).

Kalfa olabilmek için, imtihan için hususî olarak imal ettiği bir işin ustabaşı ve lonca âzaların tarafından, kalite bakımından çırağın artık yettiğini ispat eder mahiyette görülmesi ve **Kuşanma tenezühlerinden** birinde kendisine merasimle peştemal kuşatılarak bu halin tasdik edilmesi lâzımdı.

Kalfa olduktan sonra müstakil bir dükkân açamıyacak durumda olan san'atçılar, haftalık bir ücretle bir usta yanında çalışırdı. Bu takdirde mukavelenin şartları bir yıl için muteber olur ve yıl sonunda iş şartlarından tatmin edilmeyen kalfa başka bir ustanın hizmetine geçebilirdi (s. 66). Fakir kalfaların dükkân sahibi olabilmesi için eski ustası tarafından kendisine gerekli âletlerin temin edildiği, diğer ustalar tarafından da malzeme verildiği de oluyordu.

Buhranlı zamanlarda zenginlerin fakirlere faizsiz, şahitsiz ve senetsiz ödünç para verdikleri vakidi. Faizle para verenlerin adedi azdı ve bu gibiler halk arasında iyi bir gözle görülmezdi (s. 66).

Malzeme buhranına ve fiatların sun'î şekilde arttırılmasına mâni olmak için, kullanılan ham maddenin müştereken tedarik olunup sanatçılar arasında tevzi edilmesi usulüldü. Bu malzemenin ithalcisi olan tüccar da bu malzemeyi yalnız alâkalı esnafa satmağa mecbur tutulurdu.

Müellifin çıraklara peştemal kuşatmak ve kalfaların da ustalıklarını tasdik etmek için tertip edilen merasim ve eğlenceler hakkında verdiği izahat da diğer şehirler hakkında bildiklerimize uygun ve enteresandır (s. 67 - 73).

Müellife göre, bu merasim dolayısıyla tertiplenen ziyafet ve geziler 1850 tarihine kadar devam etmiştir. Bunlar arasında 1621-1894 tarihleri arasında 16 muhtelif esnaf tarafından tertip edilmiş 40 **teferrüç** (kır gezisi) hakkında malûmat vardır. Bunlardan 15 i esnaf defterlerinde, diğerleri muhtelif yazmalarda ve kroniklerde mevcuttur.

Bosna'lı Vak'a-nüvis Baş-eski, Kebeci esnafının 1770 yılında tertip ettiği bir gezi için şunları yazmaktadır: «Bu yıl yüz kadar şakirdi kalfalığa geçirmek için kebeci'ler bir merasim hazırladılar. Bu maksatla Ob Hoca mevkiine bir gezinti tertip edildi. San'atçılar, misafirler, baş-eski'ler ve bir kaç okur yazarla birlikte ben de dâvetli idim. 15 kadar sofraya kuruldu. Sofralarda pilâv ve zerde ile birlikte baklava da vardı. Burada 4 - 5 gün eğlendik.»

Aynı müellif iki sene sonra dabbaklar tarafından tertip edilmiş olan teferrüç hakkında da şunları yazmaktadır :

«Yağ ve diğer gıda maddeleri pahalı olduğu için ihtiyaten çok para topladılar, muavinler civardan koyun tedarik ettiler, ustalar da kendi namlarına çok taâm dağıttılar. Bir haftadan fazla eğlendiler ve toplanmış olan paradan bir hayli artacağı görülerek bir çok çuha satın alıp bütün usta ve reislere birer - ikişer, bazılarına da üçer-dörder çuha hibe ettiler.» Teferrücün 9 gün devam ettiği ve bir hayli masraf edildiği anlaşılmaktadır.

27 Ağustos 1776 tarihinde fırıncıların tertipledeği bir teferrüc alayında ise Hristiyan ustaların atlı olarak alaya iştiraki bazılarının hoşuna gitmediğinden kâhyaya şikâyetle, Hristiyanları atlarından aşağı indirmişlerdi (s. 69).

1191 yılı Receb ayının 22 sinde tertiplenen mûtafcılar teferrücü de pek kalabalık olmuştu. Bu alaya iştirak eden kalfa ve ustaların sayısı 1000 i bulmuştu. 213 kadar da atlı vardı. Bu merasim dolayısıyla deftere 330 kalfa kaydedilmişti.

Her bir kuşanma teferrüçü için Kadıdan müsaade alınır ve bunun için de Kadiya ve Yeniçeri Ağasına türlü rüsüm ödenirdi. Merasimin daha fazla şenlikli ve tantanalı olması için, Yeniçeri Ağasının müsaadesiyle top, tüfek atılır, şarkılar söylenir ve türlü oyunlar tertip edilirdi.

Zamanla bu gibi teferrüçlü merasim ve gösteriler ehemmiyetini ve zarurilik vasfını kaybederek, bilhassa 1851 den sonra, usta veya çırağın evinde esnafın ileri gelenlerine verilen bir ziyafet (testir) esnasında basit bir kuşanma merasimi ile iktifâ edilmiştir. Bununla beraber, bir rivayete göre, zilci ve bıçakçılar 1877 yılında dahi bir teferrüç tertip etmişlerdi.

Esnaf defterleri. Peştemal kuşanma merasimini müteakip teferrüçün devamı sırasında esnafın tahriri yapılırdı. Deftere eski ve yeni usta ve kalfalarla şakirdler kaydedilirdi. **Bu defterlere usta çocuklarının ve torunlarının isimlerinin de kaydedilmiş olması dikkati çekmektedir.** Bu usule göre, bazı hal ve zamanlarda **babadan ve dededen bir usta ailesine mensup olmanın usta olmak için şart olduğu** veya tercih vesilesi teşkil ettiği tahmin edilebilir.

Bu defterlerden bugün elimizde 5'i sarraç, 4'ü kazzaz, 2'si kuyumcu ve 2'si demircilere ait olmak üzere 13 defter mevcuttur ve en eski defter 1726 yılına ait olan bir sarraç defteridir.

Bu defterlere umumiyetle teferrüçün nerede ve ne zaman yapıldığı, kaç gün devam ettiği ve san'atçıların isimleri, bazan baba ve soyadları ve oturdukları mahallelerin isimleriyle birlikte kaydedilirdi. Esnaf iki veyahut daha fazla din mensuplarından müteşekkil olduğu zaman evvelâ Müslümanlar, sonra Hıristiyanlar ve daha sonra da Museviler yazılırdı. Sarayevo haricinde ikamet ettikleri halde şehirdeki bir esnaf teşekkülüne âza bulunanlar da ayrı bir grup halinde kaydedilmiş olurlardı.

Esnafın tahriri bu suretle yapıldıktan sonra, defter muhteviyatı Kâhya ve san'atin ileri gelen ustaları tarafından mühür ve imzalarla tasdik edilirdi. Tasdik edenlerin umumiyetle aynı esnafa mensup oldukları görülmekte ise de, 1777 yılına ait olan bir kuyumcu defteri, merasimde hazır bulunan diğer 12 muhtelif esnafın kâhyaları tarafından da tasdik edilmiştir. Merasimin sonunda bu suretle tanzim edilen defterde bilâhare bazı tadilât ve sahtekârlığın yapılmasını önleyebilmek için de, defter bir ip ile bağlanıp bir kaç yerinden mühürlenindikten sonra, bir kese içinde emin bir yerde muhafaza edilirdi (s. 76).

Esnaf cemiyetlerinin âzaları arasındaki tesanüt ruhunu, kanaatkârlığı, iyi ahlâk kaidelerini etraflı bir şekilde tetkik etmiş olan mü-

ellifin zamanla bu an'anelerin bozulmasını, murabahacılığın zuhuru- nu, esnaf arasında rekabet ve geçimsizlikleri, fakir san'atçıların emek- lerinin istismarı yolundaki inhisar temayüllerini kaydetmiş ve netice olarak da şu kanaate varmıştır :

Esnaf cemiyetlerinin üyesi olan san'atçı çifte bir tabiate sahiptir:

a) O, bir taraftan elinin emeğiyle geçinen bir müstahsildir. Bu bakımdan diğer müstahsilin rekabetinden ve bilhassa malını satmak için müstehlikle kendi arasına girecek olan tüccar mutavassıtın istis- marından korunmak için teşkilatlanmak mecburiyetindedir. İşte, es- naf cemiyetlerinin tesanütçü ve cemiyetçi karakteri bu ihtiyacı kar- şılamaktadır. Tesanüt, kardeşlik ve doğruluk bu sebeple esnaflığın zarurî ve hayatî prensipleridir. San'atçının müstahsil olarak en büyük müdafaa silâhı böyle tesanütçü bir cemiyet nizamıdır.

b) Fakat pazar için istihsal eden san'atçının bir de gizli (potan- siyel) tüccar tarafı vardır. Pazar şartları fırsatlar yarattığı ve fazla konjonktürlü olduğu zamanlarda kazanç hırsı kabarır, o zaman san- atçı esnaflık ruh ve teşkilâtının kendi ihtiraslarını sınırlayan tahdit- lerine uymakta müşkülât çeker. San'atçının tabiatinde gizli olarak mevcut bulunan bu iki zıt temayülün mücadelesi esnaf cemiyetlerinin tarihine hâkim bir vaki'dir. Siyasî, iktisadî veya içtimai değişik zaman ve muhit şartları san'atçının bu çifte temayüllü ruh yapısının, bu temayüllerden birisinin hâkim tesiri altında kalmasına sebep olur (s. 76).

V

ESNAF TEŞKİLÂTININ SONU

Müellife göre, Türkiye'de İkinci Sultan Mahmut (1808 - 1839) ile başhyan ıslahat hareketleri Bosna'da 39 yıl kadar (1826 - 1865) sürmüştür. 1826 da Yeniçerilik müessesesi, 1835 de kal'a mustahfiz- hıkları ve nihayet 1851 de de esnaf teşkilâtları lâğvedilmiştir.

Yeniçeriliğin ilgasına karşı Bosna'da ve bilhassa Sarayevo'da şid- detli bir mukavemet gösterilmiş olmasına şaşmamalıdır. Çünkü, Sa- rayevo'lu san'atçıların çoğu, yukarıda gördüğümüz gibi, Yeniçeri ol- mak itibariyle Ocak ile sıkı bir şekilde alâkalı idiler.

Esnaf teşkilâtının lâğvı şekline gelince; itiraf etmek lâzımgelir ki iş bir fermanla ve resmen vâki olmamıştır, denilebilir. Fakat, da-

ha evvelden kâhyaların gittikçe daha fazla devlet tarafından seçilmesi bu teşekküllerin kuvvetini azaltmıştı. Tanzimât'ın getirdiği yeni prensipler de eski esnaf zihniyetine uygun değildi. Yeni devlet anlayışı ile devlet artık eski esnaf kaidelerini müdafaa edemiyordu.

Bosna Valisi Ömer Paşa Latas'ın kuyumcu esnafı içinden bazılarının arkadaşlarının cemiyetlerinin eski nizamlarına aykırı hareketlerinden şikâyetle devletin müdahalesini istemelerine karşı söylediği şu sözler dikkate şayandır: «Şimdi Tanzimât yapılıyor, eğer mümkün görüyorsanız gümüş yerine kalay da satabilirsiniz!» (s. 77).

Resmî himaye ve otoriteden bu suretle mahrum kalan esnaf teşekkülleri, 1851 tarihinden sonra da eski bazı an'anelerini muhafaza ve san'at tesanüdünü devam ettirmeğe çalışmışlar ise de değişen şartlar içinde eski kuvvet ve otoritelerini kaybetmişlerdir.

Kitabın üçüncü ve son kısmı, maden, deri, mensucat endüstrileri ile muhtelif san'atlar.. gibi başlıklar altında çeşitli san'at gruplarını ayrı ayrı tetkik etmektedir.

Bu bölümde, **esnaf cemiyetleriyle ilgili olarak**, bazı mühim parçalar aşağıya hülâsa olarak çıkarılmıştır :

Bosna'da belli başlı maden merkezleri Srebrenica, Olovo, Kreşevo civarı, Foynica ve Eski Maydan idi. 15 inci asrın sonundan itibaren Vareş ve civarı da ehemmiyet kazandı. Belli başlı madenler, altın, gümüş, kurşun ve demir, bakır ve kalaydı.

17. asrın iptidasından sonra altın, gümüş ve kurşun madenleri tükendiği için madencilik demire münhasır kaldı (s. 79).

Demir, tunç ve bakırı işleyen bütün san'atçılar demirci esnafına mensuptu. 1752 ve 1778 tarihli esnaf defterlerine göre, Sarayevo'daki demirci esnafı cemiyetine Kreşevo, Foynica, Busovaça, Vareş ve civarı köylerde bulunan bütün madenciler, dökümhane işçileri ve demirciler de dahildi. Sarayevo demircileri de umumiyetle şehre san'at öğrenmek için gelmiş olan köylüler arasından çıkıyordu. Demir mamulleri ticaretini yapanların da aynı esnaf teşekkülüne mensup oldukları düşünülürse, bu esnafın demir istihsalinden başlayarak demirci, çilingir, bıçakçı, zilci ve kantarcı gibi muhtelif eşyayı imal ve müstehlike teslimine kadar bütün safhalarına iştirak eden kalabalık bir san'atçı grubunu teşkil ettiği anlaşılır. Merkezi Sarayevo'da olan bu esnaf loncasının 1778 tarihinde bini mütecaviz âzası mevcuttu (s. 80).

Aynı gruba dahil olan kazancılık da Sarayevo'ya bakır kab istimali âdetiyle birlikte Türklerle beraber gelmiş olup, mamulleri ile bütün Bosna - Hersek'in ihtiyacını tatmin ettikten maada Balkanlara

ve başka bölgelere ihraç da ederdi. 1511 yılında, Dubrovniğe 135 adet sahan ihraç edildiği malûmdur. Bundan 50 sene kadar evvel bu kazancıların 70 çeşit eşya imal ettikleri ve çalşırken de 70 e yakın muhtelif âletler kullandıkları tesbit edilmişti. Son zamanlarda bakır madenlerinin de randımanı azalmış olduğundan, 18 inci asrın iptidasında bakırın Bosna'ya Belgrad ve İzvornik yoluyla Romanya'dan ithal edilmeğe başladığı bilinmektedir.

Kazancılar arasından yetişmiş olan Hacı Ali isminde bir usta, 1561 yılında Sarayevo'da bir cami ve bir mektep inşa ettirmiştir.

Kuyumcu esnafı. Altın, Virbas, Laşva ve Foynitza ırmaklarının kumlarında, gümüş ise Srebrenitza ve Kreşevo madenlerinde mevcuttu. Sarayevo'da daha 16 ncı asrın birinci yarısında teşekkül etmiş kuyumcu çarşısı mevcuttu. 1777 yılında ise kuyumcu esnafının 200 ü müteceviz âzası vardı. Bu çarşıda hasılatı umumun menfaatine tahsis edilen ve meselâ fakir ustalara âlet temin edilmeğe yarayan bir dükkân mevcuttu (s. 111).

Deri endüstrisi. 1463 den itibaren bu bölgenin ham deri ve kürkleri memlekette işlenmeğe ve yarı yahut tam mamul bir halde bölgenin ihtiyaçlarına tahsis veya ihraç edilmeğe başlandı. Sarayevo'da dabbak san'atı da 15 inci asrın sonuna doğru inkişaf etti. 15 inci asrın sonuna doğru Bosna - Hersek'te daha 22 şehirde tabaklar mevcuttu. 1530 yılı tahrir defterine göre Sarayevo'da 97 dabbak vardı. 1558 de de, bir dabbak çarşısından bahsedilmektedir. 1848 yılında dabbak esnafına, 18 yaşını geçkin 85 âza dahildi. Bu esnafta gayet enteresan bir usul mevcuttu. Esnaf derneği âzalarından biri çok zengin olduğu zaman, kâhya esnaf ile anlaşarak, esnafın başına belâ olması ve bir fesat kaynağı teşkil etmesi korkusuyla, âzalaktan çıkarılırdı.

Bilhassa at ve araba koşumları imal eden sarraç esnafı da kalabalık ve zengin bir dernekti. Bu cemiyete 1848 yılında 142 usta kayıtlı bulunuyordu ve kendilerine mahsus bir çarşıları da mevcuttu.

16 ncı asırda üç sarraç, Sarayevo'da birer cami yaptırmışlardı.

Çizmeci esnafı. Diğer mestçi ve papuççu gibi zümreleriyle Sarayevo'nun en kalabalık esnaflarından biri idi. 18. asırda âzalarının adedi 1000 kadardı. Aynı esnaf cemiyetine mensup olmakla beraber, eski bir esnaf an'anesine uygun olarak, çizmeciler yalnız çizme, papuççular yalnız papuç ve mestçiler yalnız mest.. ilâh. imal ederlerdi. Bu mesleklerin mensupları arasında, müstakil dükkânı olmayıp mağazaların üstündeki veya hanlardaki odalarda veya evlerinde çalışan fakir ustalar çoktu. Bu suretle büyük ölçüde imal edilen çizme ve pa-

puçlar tüccarlar (Kavaflar) tarafından satın alınarak Banyaluka ve Üsküb panayırlarına sevk edilirdi.

Kavaflar (haffaflar) arasında ölümlerinden sonra 2.000.000 akçayı müteceviz bir değerinde miras bırakacak kadar zenginleşmiş olanlar vardı. Sarı sahtiyan ve meşin daha fazla Üsküb'den ve birazı da İstanbul'dan, kırmızı sahtiyan ise, İškodra ve Mostar'dan ithal olunuyordu.

Kürkçü esnafı. Bir zamanlar Sarayevo'da kürkçülük meşhurdu. Bidayette Müslüman ve Hıristiyan ustalar için müşterek bir san'at kolu iken zamanla tamamiyle Hıristiyanların eline geçmişti. Fakat Kürkçübaşılığa daima bir Müslüman getirilirdi. Bu sebeple san'atları kürkçülük değildi. Esnaf tarafından seçilen ve Kadının teklifiyle İstanbul'dan gönderilen bir beratla tâyini yapılan bu ustabaşının yanında san'at mensubu hakikî kâhyalar ve çavuşlar mevcuttu.

Kürkçü esnafı çok kalabalık ve zengin bir topluluktur. 1760 yılında 329, 1769 da ise 353 âzası vardı. Ortodoks mezhebinden esnafın ödemeğe mecbur oldukları vergilerin yarısı kürkçüler tarafından temin edilirdi. Bazı kürkçü dükkânlarında ustadan başka 10 - 20 kadar işçi de bulunuyordu. Çalışma temposu yaz başından Ağustos ortasına kadar artmış olurdu. Çünkü Uzuncaova ve İstanbul panayırlarına gönderilecek mallar bu müddet içinde hazırlanırdı.

1836 yılında İstanbul panayırına Sarayevo'dan 30 Sırplu, 2 Katolik ve bir de Müslüman gitmiş ve beraberlerinde 72 yük işlenmiş muhtelif cins kürk götürmüşlerdi. Bir rivayete göre de, yakın zamanlara kadar Sarayevo'dan İstanbul'a her sene 150 yük kadar işlenmiş kürkçü eşyası gönderilmekte idi (s. 143).

Ismail Eren

Hamdiya Kreşevlâkoviç'in belli başlı eserleri :

1. Odakle su i što su bosansko-hercegovački muslimani. (Bosna-Hersek müslümanları nereli ve nedirler?), Daniça yıllığı, 1916.
2. Jelezni obrt u Vareşu do godine 1891, (1891 yılına kadar Vareş kasabasında demir san'atı), «Napredak» yıllığı, 1934, Sarayevo 1933, ve ayrı bası, s. 16.
3. Banya Luka u 16. i 17. stoleću, (16. ve 17. asırlarda Banya Luka), Glasnik Proforskog društva, 1934.
4. Esnafi i Obrti u Bosni i Hercegovini. I. Sarayevo. (Bosna Hersek'te esnaf ve san'atçılar. I. Sarayevo.), Zagreb 1935.
5. Sarayevo u doba okupacije Bosne 1878. (1878 yılı Bosna işgali zamanında Sarayevo), Sarayevo 1937, s. 137+XXII tabelâ.

6. Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarayevu. (Eski Sarajevo'da su yolları ve su üzerinde yapılar), Sarajevo 1939, s. 236+84 fotoğraf+3 fotokopi+1 harita.

7. Turalibegov vakuf u Tuzli. Prilog povyesti XVI stolyeça. (Tuzladaki Turali bey vakfı - 16. asır tarihi üzerinde bir araştırma), Glasnik İslamske verske zayednice, sayı 1, yıl IX, s. 10 - 17; sayı 2, s. 40 - 55, Sarajevo 1941; (Ayrı bası mevcut).

8. Vareş kao glavno sedište gvozdenog obrta u Bosni i Hercegovini do 1891. (1891 yılına kadar Bosna - Hersek'te demir san'atı merkezi olarak Vareş kasabası).

9. Tabaçki obrt u Mostaru. (Mostar'da Tabak san'atı), Novi Behar, sayı XVI, yıl 1944, s. 366 - 368, Sarajevo.

10. Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini. (1463 - 1851), (Bosna - Hersek'te şehir ekonomisi ve esnaflar), Godišnyak İstoriskog društva Bosne i Hercegovine, sayı I, s. 168 - 209, Sarajevo 1949 ve ayrı bası.

11. Sudska-administrativna podela Bosne i Hercegovine početkom 19 stoleça. (19. asrın başlangıcında Bosna - Hersek'in adli ve idarî taksimatı), İstorisko pravni zbornik mecmuası, sayı 3 - 4, s. 247 - 260 ve ayrı bası, (Prof. Hamdi Kapiciç ile müştereken).

12. Prilozi poviyesti bosanskih gradova pod turskom upravom. (Türk idaresi devrinde Bosna şehirleri tarihi hakkında tetkikler), Prilozi za orijentalnu filologiyu i istoriyu, Jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom mecmuası, sayı II, s. 115 - 184, Sarajevo 1951, ve ayrı bası.

13. Kazanciyski Obrt u Bosni i Hercegovini. (Bosna - Hersek'te kazancı san'atı), Glasnik Zemalyskog Muzeya, Nova seriya, sayı VI, s. 191 - 240, Sarajevo 1951 ve ayrı bası.

14. Esnafi i Obrti u Bosni i Hercegovini. II. Mostar. (Bosna - Hersek'te esnaf ve san'atlar. II. Mostar.), Zbornik za Narodni zivot i obiçaye Yujnih Slovena, cilt 35, s. 61 - 163, Zagreb 1951 ve ayrı bası.

15. Banye u Bosni i Hercegovini. (1462 - 1916), (Bosna - Hersek'te hamamlar), ilâveli II. tabı, Sarajevo 1952, s. 148.

16. Sarayevske daire, Prilog izuçavanyu spomenika turske arhitekture u Bosni. (Sarajevo dairelerai, Bosna'da Türk mimarî âbideleri hakkında bir araştırma), Naše starine, sayı I, Sarajevo 1953.

17. Cenetiçi, Prilog izuçavanyu feudalizma u Bosni i Hercegovini. (Cenetiç/sülâlesi/, Bosna - Hersek feudalizmi hakkında bir tetkik), Radovi Nauçnog društva Bosne i Hercegovine, sayı II, s. 110 - 163, Sarajevo 1954, ve ayrı bası.

18. Kapetaniye u Bosni i Hercegovini, (Bosna - Hersek'te kapitanlıklar), Sarayevo, 1954, s. 308.
19. Stari Hercegovački gradovi, (Eski Hersek şehirleri), Naše starine mecmuası, sayı II, s. 9 - 21, Sarayevo 1954, (ve ayrı bası), Prof. Hamdi Kapıcıç ile müştereken.
20. Çizmeçiyiski Obrt i stara Gracanska obuça u Bosni i Hercegovini. (Bosna - Hersek'te çizmeçi san'atı ve eski şehir ayakkabıları), Radovi Nauçnog društva, sayı III, s. 81 - 144, Sarayevo 1955, (ve ayrı bası).
21. Muteselimi i nihov dyelokrug. (Mütesellimler ve salâhiyetleri), Radovi Nauçnog društva, sayı VII, s. 81 - 141, Sarayevo 1957, (ve ayrı bası).
22. Hanovi i kervansarayı u Bosni i Hercegovini. (Bosna - Hersek'te han ve kervansaraylar), Dyela Nauçnog društva, cilt VIII, Sarayevo 1957.
23. Naşi bezisteni. (Bezistenlerimiz), Naše starine, sayı II, s. 233 - 244, Sarayevo 1954, (ve ayrı bası).
24. Esnafi i obrti u starom Sarayevu, (Eski Sarayevo'da esnaf ve san'atlar), s. 263, Sarayevo 1958.
25. Saraçki obrt u Bosni i Hercegovini, (Bosna - Hersek'te saraç san'atı), Radovi Nauçnog Društva B. H. cilt VIII, Sarayevo 1958, (ve ayrı bası).

WALTER J. FISCHEL : Kölemenler devrinde Mısır'da baharat ticareti [*], Ortaçağ islâm ekonomik tarihiyle ilgili bir etüd.

Müellif, on ufak bölüm halinde tertiplediği 18 sayfalık bu tetkik yazısında, 12 - 15 inci yüzyıllarda Yemen ile Mısır arasında bir korporasyon halinde biber ve baharât ticaretiyle işgal eden ve kendilerine «**Kaarimî tâcirler**» adı verilen bir gurup Müslüman tâcirlerin tarih sahnesine çıkışlarını, faaliyet ve teşkilâtlarını, tâkibettikleri ticaret yollarını, ekonomik ve politik rollerini ve nihayet tarih sahnesinden çekilmelerini intaç eden âmilleri, vesika ve kaynaklara dayanarak, etraflı ve tatmin edici bir şekilde incelemektedir.

[*] Walter J. Fischel (University of California, Berkeley) : «The Spice Trade in Memluk Egypt» Journal of the Economic and Social History of the Orient, sf. 157 - 174, Vol. I/ Part 2/ April 1958. E. J. Brill/Leiden.